

Judicial Ethics and Compensation for Mistakes (A Comparative Study in Iran and Iraq)

Abbas Hasan Betti¹, R. Nikkhah Saranghi Ph.D.^{2*}, S. Jafarzadeh Ph.D.²

1. Ph.D. Student of Private Law, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, Iran.
2. Department of jurisprudence and Islamic Law, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, Iran.

Abstract

Background: Judicial ethics is part of the larger category of legal ethics. Judicial ethics includes standards and norms that apply to judges and covers issues such as how to maintain independence, impartiality, and avoid impropriety. Based on the principles of judicial ethics, when a judgment is made incorrectly, the judicial system is obligated to compensate the injured person. Therefore, the present study has undertaken a comparative study on the ethical concept of compensation for mistakes in the judicial systems of the two countries of Iran and Iraq

Conclusion: The results of the present study showed that both countries have recognized the principle of compensation for mistakes in their constitutions, taking into account the principles of judicial ethics. In Iran, Article ۱۷۱ of the Constitution and in Iraq, Article ۱۹ of the Constitution have addressed this issue. Also, both countries have specific statutory laws in this regard. However, there are significant differences in the structure of the responsible institutions and the implementation process of compensation. In Iran, provincial compensation commissions operate under the supervision of the judiciary, while in Iraq, the Ministry of Justice has primary responsibility. Common challenges in both countries include a lack of funding, lengthy review processes, and the difficulty of proving judicial errors. This study provides suggestions for improving the compensation system in both countries, including amending existing laws, speeding up the review process, and paying attention to the ethical principle of transparency in the performance of responsible institutions

Keywords: *Judicial ethics, Compensation, Judicial errors*

***Corresponding Author:** R. Nikkhah Saranghi Ph.D., Department of jurisprudence and Islamic Law, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, Iran. Email: r.nikkhah@urmia.ac.ir

How to cite: Abbas Hasan Betti, Nikkhah Saranghi R, Jafarzadeh S. Judicial ethics and compensation for mistakes (a comparative study in Iran and Iraq). *Ethics in Science and Technology*. 2025;20(08): 53-61.

Copyright © 2025 Authors. Published by Iranian Association for Ethics in Science and Technology. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited

اخلاق قضایی و جبران خسارت ناشی از اشتباهات (مطالعه تطبیقی در ایران و عراق)

عباس حسن بطی^۱، دکتر رضا نیکخواه سرنقی^{۲*}، دکتر سیامک جعفرزاده^۲

۱. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

۲. گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۴)

چکیده

زمینه: اخلاق قضایی بخشی از دسته بندی بزرگتر اخلاق حقوقی است. اخلاق قضایی شامل موازین و هنجارهایی است که بر قضاات اعمال می شود و مواردی مانند چگونگی حفظ استقلال، بی طرفی و اجتناب از ناشایستگی را پوشش می دهد. بر مبنای اصول اخلاق قضایی زمانیکه قضاوت به اشتباه صورت گیرد سیستم قضایی متعهد به جبران خسارت فرد آسیب دیده است. از این رو تحقیق حاضر به یک مطالعه تطبیقی در زمینه مفهوم اخلاقی جبران خسارت ناشی از اشتباهات در سیستم قضایی بین دو کشور ایران و عراق اقدام کرده است.

نتیجه گیری: نتایج مطالعه حاضر نشان داد که هر دو کشور در قوانین اساسی خود، با در نظر گرفتن اصول اخلاق قضایی، اصل جبران خسارت ناشی از اشتباهات را به رسمیت شناخته اند. در ایران، اصل ۱۷۱ قانون اساسی و در عراق، ماده ۱۹ قانون اساسی به این موضوع پرداخته اند. همچنین، هر دو کشور دارای قوانین موضوعه خاصی در این زمینه هستند. با این حال، تفاوت های قابل توجهی در ساختار نهادهای مسئول و فرآیند اجرایی جبران خسارت وجود دارد. در ایران، کمیسیون های استانی جبران خسارت زیر نظر قوه قضائیه فعالیت می کنند، در حالی که در عراق، وزارت دادگستری مسئولیت اصلی را بر عهده دارد. چالش های مشترک دو کشور شامل کمبود بودجه، طولانی بودن فرآیند رسیدگی و دشواری اثبات اشتباه قضایی است. این پژوهش پیشنهاداتی برای بهبود نظام جبران خسارت در هر دو کشور ارائه می دهد، از جمله اصلاح قوانین موجود، تسریع فرآیند رسیدگی و توجه به اصل اخلاقی شفافیت در عملکرد نهادهای مسئول.

کلیدواژه ها: اخلاق قضایی، جبران خسارت، اشتباهات قضایی

سر آغاز

تحقیق حاضر به یک مطالعه تطبیقی در زمینه مفهوم اخلاقی جبران خسارت ناشی از اشتباهات در سیستم قضایی بین دو کشور ایران و عراق اقدام کرده است. بنابراین در طول مطالعه به تبیین مفهوم اخلاق قضایی، اشتباه قضایی و انواع آن پرداخته می شود. سپس، قوانین و مقررات مربوط به جبران خسارت در ایران و عراق مورد تحلیل قرار گرفته و ساختارهای نهادی مسئول این فرآیند بررسی می شوند. همچنین، با بررسی رویه های قضایی موجود، چالش ها و مشکلات اجرایی شناسایی شده و راهکارهای اصلاحی ارائه می گردد.

بحث

اخلاق قضایی به چه معناست؟

اخلاق قضایی استاندارد ضروری سلامت قضایی است. اسناد ملی، منطقه ای و بین المللی مربوط به اخلاق قضایی، گواه این مدعاست.

اخلاق قضایی^۱ بخشی از دسته بندی بزرگتر اخلاق حقوقی^۲ است. اخلاق قضایی شامل موازین و هنجارهایی است که بر قضاات اعمال می شود و مواردی مانند چگونگی حفظ استقلال^۳، بی طرفی و اجتناب از ناشایستگی را پوشش می دهد. بر مبنای اصول اخلاق قضایی زمانیکه قضاوت به اشتباه صورت گیرد سیستم قضایی متعهد به جبران خسارت فرد آسیب دیده است. اشتباهات قضایی، به عنوان یکی از چالش های اساسی در نظام های حقوقی^۴، می تواند منجر به نقض حقوق بنیادین افراد و تضعیف اعتماد عمومی به سیستم عدالت کیفری^۵ شود. جبران خسارت ناشی از این اشتباهات، نه تنها به بازگرداندن حقوق تضییع شده افراد کمک می کند، بلکه به تقویت اصول حاکمیت قانون^۶ و عدالت^۷ نیز می انجامد.

مهمی در شکل‌گیری و تشخیص این پدیده حقوقی دارند. این عناصر نه تنها در نظام حقوقی ایران، بلکه در بسیاری از نظام‌های حقوقی دنیا مورد توجه قرار گرفته‌اند و مبنای تصمیم‌گیری در مورد جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی هستند.

۱. وجود تصمیم قضایی: اشتباه قضایی زمانی رخ می‌دهد که یک تصمیم قضایی اتخاذ شده باشد. این تصمیم می‌تواند شامل صدور حکم، قرار یا دستور قضایی باشد. نکته حائز اهمیت این است که تصمیم باید توسط مقام صالح قضایی و در چارچوب صلاحیت‌های قانونی او صادر شده باشد. به عبارت دیگر، صرف اتخاذ یک تصمیم توسط هر شخصی در دستگاه قضایی نمی‌تواند مبنای اشتباه قضایی قرار گیرد، بلکه این تصمیم باید از سوی مقامی که قانوناً صلاحیت صدور آن را دارد، اتخاذ شده باشد (۳).

۲. مغایرت با قانون یا واقعیت: تصمیم قضایی باید با قوانین موضوعه یا واقعیات پرونده مغایرت داشته باشد. این مغایرت می‌تواند ناشی از تفسیر نادرست قانون، عدم توجه به ادله و مدارک موجود، یا ارزیابی نادرست شواهد باشد. در واقع، قاضی ممکن است در تشخیص موضوع، تطبیق حکم بر موضوع، یا در استنباط از منابع حقوقی دچار اشتباه شود. این اشتباه می‌تواند ناشی از سهو، غفلت، یا حتی در مواردی ناشی از عدم آگاهی کافی از قوانین و مقررات باشد. تشخیص این مغایرت معمولاً بر عهده مراجع بالاتر قضایی یا کمیسیون‌های تخصصی است که صلاحیت بررسی و اعلام وجود اشتباه قضایی را دارند (۴).

۳. ورود خسارت: صرف وجود اشتباه کافی نیست، بلکه این اشتباه باید منجر به ورود خسارت مادی یا معنوی به فرد شده باشد. خسارت می‌تواند شامل سلب آزادی، لطمه به حیثیت و اعتبار، یا زیان مالی باشد. در واقع، اگر اشتباه قضایی رخ دهد اما هیچ گونه ضرری متوجه فرد نشود، امکان مطالبه خسارت وجود نخواهد داشت. خسارات مادی معمولاً قابل ارزیابی و محاسبه هستند، اما خسارات معنوی مانند لطمه به حیثیت و اعتبار افراد، نیازمند ارزیابی دقیق‌تر و در نظر گرفتن عوامل متعددی هستند. در برخی موارد، قوانین سقف مشخصی برای جبران خسارات معنوی تعیین می‌کنند (۵).

۴. رابطه سببیت^{۱۱}: باید رابطه علیت میان اشتباه قضایی و خسارت وارده احراز شود. به عبارت دیگر، خسارت باید مستقیماً ناشی از تصمیم اشتباه قضایی باشد. این رابطه سببیت یکی از مهم‌ترین عناصر در تحقق مسئولیت مدنی است و در مورد اشتباهات قضایی نیز صادق است. اگر خسارت وارده ناشی از عوامل دیگری غیر از تصمیم قضایی باشد، یا اگر عوامل دیگری در کنار تصمیم قضایی در ایجاد خسارت نقش داشته باشند، ممکن است میزان مسئولیت و جبران خسارت تغییر کند. تشخیص و اثبات این رابطه سببیت گاهی می‌تواند پیچیده باشد و نیازمند بررسی‌های کارشناسی است (۶).

آموزه‌های اخلاقی و رفتاری از اساسی‌ترین نیاز سازمانهای امروزی است. در حوزه قضا و دادگستری شاخصهای اخلاقی اهمیتی دوچندان می‌یابد. اولین سندی که در سطح بین‌المللی به بیان استانداردهای اخلاقی-رفتاری^۹ قضات پرداخت، منشور جهانی قضات بود که در سال ۱۹۹۹ در نشست شورای مرکزی انجمن بین‌المللی قضات تصویب شد. به لحاظ آرمان عدالتخواهانه تمام نظامهای حقوقی، مشاهده می‌شود که نظامهای قضایی جهان خود را بی‌نیاز از قواعد اخلاقی نمی‌دانند و اکثریت قریب به اتفاق کشورهای دنیا، معیارهای اخلاقی متعددی برای قضات تبیین نموده‌اند؛ خواه به صورت جامع در یک سند واحد یا به صورت پراکنده در قوانین گوناگونی که مربوط به نحوه عملکرد مقامات قضایی است. این ملاحظات اخلاقی نه تنها برای قضات یک راهنمای مفید جهت تقویت عملکرد قضایی به حساب می‌آید، بلکه برای دستیاران دادگستری و تمام کسانی که به نحوی با قضات سر و کار دارند از جمله وکلاء، اصحاب دعوا و مقامات رسمی نیز می‌تواند سودمند واقع شود زیرا ایشان با آگاهی از معیارهای اخلاقی و رفتاری قضات، می‌توانند از یکسو رفتار مورد انتظار از یک قاضی را شناسایی کنند و از دیگر سو، رفتار خود را با آن قاضی بر اساس معیارها، به نحو شایسته‌ای تنظیم نمایند (۱).

پذیرش عمومی تصمیمات و آراء محاکم و حمایت از آنها به اعتماد عمومی نسبت به سلامت و استقلال قضایی^{۱۰} بستگی دارد. این امر، به نوبه خود، به پاسداشت معیارهای والای رفتاری در دادگاه بستگی دارد. از این رو استانداردهای اخلاق قضایی، معیارهای ارزشمندی را به عنوان عنصر تضمین‌کننده سلامت و استقلال قضایی ارائه می‌دهند. وجود یک دستگاه قضایی برخوردار از سلامتی خدشه‌ناپذیر، اصلی بنیادین در راستای تحقق حاکمیت قانون است که ارزشها و استانداردهای اخلاق قضایی آن را تضمین می‌کند. منشورها و کدهای اخلاقی و رفتاری در شکلگیری رفتار متصدیان قدرت، نقش مهم و اساسی دارد و مبنایی را به عنوان چارچوب رفتار مرجع فراهم می‌کند و بررسی و ارزیابی رفتارها را از سوی نمایندگان مردم به صورتی عینی امکانپذیر می‌سازد. این ارزشها در متن سوگندهایی که قضات هنگام آغاز فعالیت یاد می‌کنند، مورد تصریح قرار می‌گیرند (۱ و ۲).

اصول اخلاق قضایی حکم می‌کند زمانیکه قضاوت به اشتباه صورت گیرد سیستم قضایی متعهد به جبران خسارت فرد آسیب دیده است. در ادامه این اشتباهات قضایی مورد بحث قرار می‌گیرد.

مفهوم اشتباهات قضایی

اشتباهات قضایی، به عنوان یکی از چالش‌برانگیزترین موضوعات در حوزه حقوق و عدالت کیفری، همواره مورد توجه حقوقدانان، قانونگذاران و جامعه مدنی بوده است. این پدیده که می‌تواند منجر به نقض حقوق بنیادین افراد و تضعیف اعتماد عمومی به نظام قضایی شود، نیازمند بررسی دقیق و موشکافانه است.

اشتباه قضایی، به عنوان یکی از پیچیده‌ترین مفاهیم در حوزه حقوق و عدالت کیفری، همواره چالش‌های فراوانی را برای نظام‌های قضایی ایجاد کرده است. در تحلیل حقوقی عناصر متشکله اشتباه قضایی، باید به چندین عنصر اساسی و حائز اهمیت توجه کرد که هر یک نقش

۵. عدم تقصیر متضرر: اگر خود متضرر در ایجاد اشتباه قضایی نقش داشته باشد، مانند ارائه اطلاعات نادرست یا جعل مدارک، ممکن است حق جبران خسارت او محدود یا ساقط شود. این اصل مبتنی بر قاعده اقدام است که بر اساس آن، هرگاه شخص با علم و اراده اقدامی انجام دهد که موجب ضرر به خودش شود، نمی‌تواند مدعی جبران خسارت شود. در مورد اشتباهات قضایی، اگر مشخص شود که متضرر با ارائه اطلاعات غلط، شهادت دروغ، یا هر اقدام دیگری که خلاف واقع باشد، در ایجاد اشتباه قضایی نقش داشته است، ممکن است از حق مطالبه خسارت محروم شود یا میزان خسارت قابل مطالبه او کاهش یابد (۷).

۶. قطعیت تصمیم^{۱۲}: در برخی نظام‌های حقوقی، برای امکان مطالبه خسارت ناشی از اشتباه قضایی، تصمیم باید قطعی شده باشد و امکان تجدیدنظرخواهی یا فرجام‌خواهی وجود نداشته باشد. این شرط به این دلیل وجود دارد که تا زمانی که امکان اصلاح تصمیم از طریق مراجع بالاتر وجود دارد، نمی‌توان آن را اشتباه قطعی تلقی کرد. همچنین، این شرط باعث می‌شود که افراد ابتدا از تمامی راه‌های قانونی برای اصلاح تصمیم استفاده کنند و تنها در صورتی که این راه‌ها به نتیجه نرسد، به دنبال جبران خسارت باشند. البته در برخی موارد استثنایی، ممکن است حتی قبل از قطعیت تصمیم نیز امکان مطالبه خسارت وجود داشته باشد، مانند مواردی که فرد به دلیل بازداشت موقت غیرقانونی متحمل خسارت شده باشد (۸).
۷. اثبات بی‌گناهی: در موارد محکومیت‌های کیفری، معمولاً لازم است که بی‌گناهی فرد محکوم شده بعداً به اثبات برسد تا بتواند خسارت ناشی از اشتباه قضایی را مطالبه کند. این شرط به ویژه در مورد محکومیت‌های کیفری اهمیت دارد، زیرا صرف نقض حکم یا تبرئه در مرحله تجدیدنظر لزوماً به معنای اشتباه قضایی نیست. در واقع، باید ثابت شود که فرد از ابتدا بی‌گناه بوده و محکومیت او ناشی از یک اشتباه قضایی بوده است. این اثبات می‌تواند از طریق ارائه ادله و مدارک جدید، کشف حقایق تازه، یا بازنگری در پرونده توسط مراجع ذی‌صلاح صورت گیرد. در برخی کشورها، کمیسیون‌های ویژه‌ای برای بررسی این موارد تشکیل شده است (۹).

۸. عدم مرور زمان: در بسیاری از نظام‌های حقوقی، مهلت زمانی مشخصی برای مطالبه خسارت ناشی از اشتباه قضایی تعیین شده است که باید رعایت شود. این مهلت معمولاً از زمان آگاهی فرد از وقوع اشتباه قضایی یا از زمان قطعیت حکم مبنی بر اشتباه بودن تصمیم قبلی محاسبه می‌شود. هدف از تعیین مهلت زمانی، ایجاد نظم و امنیت حقوقی و جلوگیری از طرح دعاوی پس از گذشت زمان طولانی است. البته در برخی موارد استثنایی، مانند جرایم علیه بشریت یا موارد نقض فاحش حقوق بشر، ممکن است قوانین اجازه طرح دعا بدون در نظر گرفتن مرور زمان را بدهند (۱۰).

۹. صلاحیت^{۱۳} مرجع رسیدگی‌کننده: معمولاً مرجع خاصی برای رسیدگی به دعاوی جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی

تعیین می‌شود که باید صلاحیت آن احراز گردد. این مرجع می‌تواند دادگاه‌های عمومی، دیوان عدالت اداری، یا کمیسیون‌های ویژه باشد. تعیین مرجع صالح برای رسیدگی به این دعاوی اهمیت زیادی دارد، زیرا این مرجع باید از استقلال و تخصص کافی برخوردار باشد تا بتواند به درستی در مورد وقوع اشتباه قضایی و میزان خسارت قابل جبران تصمیم‌گیری کند. همچنین، این مرجع باید صلاحیت صدور حکم علیه دولت یا قوه قضاییه را داشته باشد. در برخی کشورها، برای حفظ استقلال قضایی، رسیدگی به این دعاوی در صلاحیت مراجع خاصی قرار داده شده است (۱۱).

۱۰.

وع و میزان جبران خسارت^{۱۴}: قوانین معمولاً نحوه محاسبه و پرداخت خسارت را مشخص می‌کنند که می‌تواند شامل جبران مادی، معنوی یا اعاده حیثیت باشد. جبران خسارت مادی معمولاً شامل پرداخت مبلغی است که بتواند زیان‌های مالی وارده به فرد را جبران کند. این می‌تواند شامل هزینه‌های دادرسی^{۱۵}، درآمد از دست رفته در دوران بازداشت یا زندان، و سایر خسارات مالی قابل اثبات باشد. جبران خسارت معنوی می‌تواند به صورت پرداخت مبلغی به عنوان غرامت برای جبران لطامات روحی و روانی وارده باشد. اعاده حیثیت نیز می‌تواند شامل اقداماتی مانند انتشار حکم تبرئه در رسانه‌ها، صدور گواهی رفع سوء پیشینه، و سایر اقدامات لازم برای بازگرداندن آبرو و اعتبار فرد باشد. در برخی موارد، قوانین سقف مشخصی برای میزان خسارت قابل پرداخت تعیین می‌کنند (۱۲).

بررسی تطبیقی مفهوم اشتباه قضایی در نظام‌های حقوقی

در بررسی تطبیقی مفهوم اشتباه قضایی در نظام‌های حقوقی، به ویژه در ایران و عراق، باید به جنبه‌های متعدد و پیچیده این مفهوم توجه کرد. اشتباه قضایی به عنوان یک پدیده حقوقی چند بعدی، به خطاهایی اشاره دارد که در فرآیند دادرسی و صدور احکام قضایی رخ می‌دهد و می‌تواند تبعات جدی و گاه جبران‌ناپذیری برای افراد و جامعه به همراه داشته باشد. این مفهوم در نظام‌های حقوقی مختلف، از جمله ایران و عراق، با تفاوت‌ها و شباهت‌هایی همراه است که نیازمند بررسی دقیق و موشکافانه است. درک صحیح این تفاوت‌ها و شباهت‌ها می‌تواند به بهبود سیستم‌های قضایی و افزایش عدالت در جوامع کمک شایانی کند. در ادامه، به بررسی جامع و مقایسه‌ای این مفهوم در دو نظام حقوقی ایران و عراق خواهیم پرداخت.

در نظام حقوقی ایران، اشتباه قضایی به طور خاص و گسترده در مواد قانونی و رویه قضایی مورد توجه و بررسی قرار گرفته است. این مفهوم معمولاً به دو دسته اصلی تقسیم می‌شود: اشتباه موضوعی و اشتباه حکمی. اشتباه موضوعی به خطا در تشخیص یا تفسیر واقعیت‌ها اشاره دارد، در حالی که اشتباه حکمی ناشی از تفسیر نادرست قوانین است. در واقع، قاضی ممکن است به دلایل مختلفی از جمله عدم آگاهی کافی، سهو در ارزیابی شواهد، یا فشارهای بیرونی، حکم نادرستی صادر کند که

دقیق تر و عادلانه‌تر باشد، اما در عین حال می‌تواند چالش‌هایی را برای افراد متضرر ایجاد کند (۸).

در نهایت می‌توان گفت که هر دو نظام حقوقی ایران و عراق با چالش‌های مشابهی در زمینه اشتباهات قضایی مواجه هستند، اما با رویکردهای متفاوت به این چالش‌ها پاسخ می‌دهند. این تفاوت‌ها می‌تواند ناشی از تاریخ، فرهنگ و ساختارهای حقوقی متفاوت این دو کشور باشد. بررسی تطبیقی این دو نظام می‌تواند زمینه‌ساز اصلاحات قانونی و بهبود فرآیندهای دادرسی در هر دو کشور باشد. همچنین، این مطالعه می‌تواند به درک بهتر نقاط قوت و ضعف هر سیستم کمک کند و راه را برای ایجاد سیستم‌های عادلانه‌تر و کارآمدتر در جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی هموار سازد. در نهایت، هدف هر دو نظام حقوقی باید ایجاد تعادل میان حفظ استقلال قضایی و تضمین حقوق شهروندان در برابر اشتباهات احتمالی سیستم قضایی باشد.

بررسی نظام حقوقی جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی در ایران

در این مبحث، ساختار حقوقی جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی در نظام ایران مورد بررسی قرار می‌گیرد. ابتدا اصل ۱۷۱ قانون اساسی به عنوان مبنای اصلی این نظام تحلیل می‌شود، با تأکید بر تمایز بین مسئولیت شخصی قاضی و تعهد دولت در جبران خسارت غیرعمدی. سپس، مواد ۲۵۵ تا ۲۶۱ قانون آیین دادرسی کیفری و نحوه تشکیل کمیسیون‌های استانی جبران خسارت بررسی می‌گردد. در ادامه، قانون جبران خسارت بازداشت یا حبس اشتباه و چالش‌های محاسبه غرامت مادی و معنوی مورد توجه قرار می‌گیرد. نهایتاً، سایر قوانین مرتبط مانند قانون مسئولیت مدنی و نقش نهادهای نظارتی در بهبود فرآیندهای دادرسی تبیین می‌شود. هدف این مبحث ارائه تصویری جامع از تعامل قوانین موضوعه و رویه‌های قضایی در جهت تضمین حقوق شهروندی است.

مطلب اول: تحلیل حقوقی اصل ۱۷۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

اصل ۱۷۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عنوان مبنای اصلی جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی در نظام حقوقی ایران محسوب می‌شود. این اصل مقرر می‌دارد: "هر گاه در اثر تفسیر یا اشتباه قاضی در موضوع یا در حکم یا در تطبیق حکم بر مورد خاص، ضرر مادی یا معنوی متوجه کسی گردد، در صورت تقصیر، مقصر طبق موازین اسلامی ضامن است و در غیر این صورت خسارت به وسیله دولت جبران می‌شود، و در هر حال از متهم اعاده حیثیت می‌گردد." این اصل با در نظر گرفتن جوانب مختلف اشتباهات قضایی، سعی در ایجاد توازن بین حمایت از حقوق شهروندان و حفظ استقلال قضایی دارد. همچنین، با تأکید بر جبران خسارات مادی و معنوی، نشان‌دهنده رویکرد جامع قانونگذار در مواجهه با پیامدهای اشتباهات قضایی است (۱۳). اهمیت اصل ۱۷۱ از چند جهت قابل بررسی است. نخست، این اصل بین دو حالت تقصیر و اشتباه قاضی تمایز قائل شده است. در صورت تقصیر،

منجر به آسیب به حقوق افراد می‌شود. این تقسیم‌بندی به درک بهتر ماهیت اشتباهات قضایی و راه‌های جلوگیری از آن‌ها کمک می‌کند (۴). در حقوق ایران، امکان جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی تحت شرایط خاص و دقیقی وجود دارد. این امر نشان‌دهنده توجه قانون‌گذار به اهمیت حفظ حقوق شهروندان در برابر خطاهای سیستم قضایی است. برای مثال، فرد متضرر باید بتواند با ارائه مدارک و شواهد کافی اثبات کند که اشتباه قضایی به طور مستقیم و بدون واسطه منجر به ورود خسارت شده است. علاوه بر این، متضرر باید نشان دهد که هیچ تقصیری از جانب او در ایجاد این وضعیت وجود نداشته است. این شرایط نشان‌دهنده ضرورت وجود رابطه سببیت مستقیم میان اشتباه قضایی و خسارت وارده است. همچنین، این رویکرد تأکید می‌کند که جبران خسارت نباید به سوءاستفاده از سیستم قضایی منجر شود (۵).

در نظام حقوقی عراق نیز مفهوم اشتباه قضایی مشابهت‌هایی با نظام حقوقی ایران دارد، اما تفاوت‌های قابل توجهی نیز وجود دارد که نشان‌دهنده تأثیر تاریخ، فرهنگ و ساختار حقوقی متفاوت این کشور است. در عراق، اشتباهات قضایی معمولاً تحت عنوان گسترده‌تر "اشتباه اداری" نیز شناخته می‌شوند. این مفهوم شامل خطاهایی است که نه تنها توسط قضات، بلکه توسط مقامات اداری یا سایر کارکنان سیستم قضایی نیز رخ می‌دهد. این نگاه جامع‌تر به مفهوم اشتباه قضایی، امکان بررسی و جبران خسارت ناشی از طیف وسیع‌تری از خطاها را فراهم می‌کند. این خطاها ممکن است ناشی از عدم رعایت قوانین، تفسیر نادرست آن‌ها، یا حتی سوء مدیریت در سیستم قضایی باشد (۳).

نظام حقوقی عراق همچنین بر اهمیت جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی تأکید ویژه‌ای دارد. این امر نشان‌دهنده تعهد این کشور به حفظ حقوق شهروندان و ایجاد اعتماد عمومی به سیستم قضایی است. با این حال، پروسه‌های قانونی برای مطالبه خسارت در عراق ممکن است پیچیده‌تر از ایران باشد و نیازمند مراحل بیشتری برای اثبات خطا و ارتباط آن با خسارت وارده است. این پیچیدگی می‌تواند ناشی از تلاش برای ایجاد توازن میان حفظ حقوق شهروندان و جلوگیری از سوءاستفاده از سیستم جبران خسارت باشد. در عین حال، این پیچیدگی می‌تواند چالش‌هایی را برای افراد متضرر در مسیر احقاق حقوق خود ایجاد کند.

در مقایسه تطبیقی میان نظام حقوقی ایران و عراق در زمینه اشتباهات قضایی، می‌توان به تفاوت‌های کلیدی و مهمی اشاره کرد. اولین تفاوت قابل توجه در تعریف و طبقه‌بندی اشتباهات قضایی است. در حالی که هر دو کشور مفهوم اشتباه قضایی را مورد توجه قرار داده‌اند، نوع طبقه‌بندی و تعریف آن‌ها متفاوت است. ایران بیشتر بر روی دو نوع اشتباه موضوعی و حکمی تمرکز دارد؛ اما عراق با گنجانیدن مفهوم "اشتباه اداری"، دامنه وسیع‌تری از خطاها را در بر می‌گیرد. این تفاوت در نگرش می‌تواند بر نحوه رسیدگی به شکایات و جبران خسارت تأثیر بگذارد. تفاوت دیگر در مراحل جبران خسارت است. فرآیندهای قانونی برای مطالبه خسارت ناشی از اشتباهات قضایی در عراق ممکن است پیچیده‌تر باشد و نیازمند مراحل بیشتری باشد تا فرد بتواند حق خود را مطالبه کند. این پیچیدگی می‌تواند ناشی از تلاش برای ایجاد سیستمی

خود قاضی مسئول جبران خسارت است، اما در صورت اشتباه غیرعمدی، دولت مسئولیت جبران خسارت را بر عهده دارد. این تفکیک نشان‌دهنده رویکرد متعادل قانونگذار در حمایت از استقلال قضایی و حقوق شهروندان است. دوم، شمول ضرر مادی و معنوی در این اصل، نشان‌دهنده توجه قانونگذار به ابعاد مختلف آسیب‌های ناشی از اشتباهات قضایی است. این رویکرد جامع، امکان جبران طیف وسیعی از خسارات را فراهم می‌کند. سوم، تأکید بر لزوم اعاده حیثیت از متهم، فارغ از اینکه خسارت ناشی از تقصیر باشد یا اشتباه، نشان‌دهنده اهمیت حفظ کرامت انسانی و جبران آسیب‌های اجتماعی ناشی از اشتباهات قضایی است (۱۴). استناد به "موازن اسلامی" در اصل ۱۷۱، نشان‌دهنده تلاش قانونگذار برای ایجاد پیوند بین اصول حقوقی مدرن و مبانی فقهی است.

با وجود اهمیت و جامعیت اصل ۱۷۱، اجرای آن در عمل با چالش‌هایی مواجه است. یکی از مهم‌ترین این چالش‌ها، دشواری اثبات تقصیر قاضی است. در بسیاری از موارد، اثبات تقصیر قاضی بسیار دشوار است، زیرا قضات از حمایت‌های قانونی برخوردارند و اثبات سوءنیت یا تقصیر عمدی آنها نیازمند شواهد قوی است. این امر می‌تواند منجر به عدم جبران خسارت در موارد واقعی تقصیر شود. چالش دیگر، محدودیت‌های بودجه‌ای دولت است. در مواردی که دولت مسئول جبران خسارت است، محدودیت‌های مالی می‌تواند مانع از پرداخت کامل و به‌موقع خسارات شود (۱۳ و ۱۵ و ۱۶). یکی دیگر از چالش‌های مهم در اجرای اصل ۱۷۱، تعارض احتمالی آن با استقلال قضایی است. برخی معتقدند که مسئول دانستن قاضی در موارد تقصیر می‌تواند استقلال قضایی را تهدید کند و منجر به محافظه‌کاری قضات شود. این نگرانی به‌ویژه در مورد پرونده‌های حساس سیاسی یا اجتماعی بیشتر مطرح می‌شود.

در مجموع، اصل ۱۷۱ قانون اساسی گامی مهم در جهت حمایت از حقوق شهروندان در برابر اشتباهات قضایی است. این اصل با در نظر گرفتن جوانب مختلف اشتباهات قضایی، سعی در ایجاد توازن بین حمایت از حقوق شهروندان و حفظ استقلال قضایی دارد. با این حال، اجرای کامل و مؤثر این اصل نیازمند تدوین قوانین تکمیلی، ایجاد سازوکارهای اجرایی مناسب و فرهنگ‌سازی در میان قضات و مردم است. همچنین، ضروری است که در تفسیر و اجرای این اصل، به استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر و اصول دادرسی منصفانه توجه ویژه‌ای شود. تنها در این صورت است که می‌توان امیدوار بود اصل ۱۷۱ به ابزاری کارآمد برای جبران خسارات ناشی از اشتباهات قضایی و حفظ حقوق شهروندان تبدیل شود.

قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با اصلاحات بعدی، گام مهمی در جهت تدوین نظام جامع جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی در ایران برداشته است. این قانون در مواد ۲۵۵ تا ۲۶۱ به طور مفصل به موضوع جبران خسارت پرداخته و سازوکارهای اجرایی آن را مشخص کرده است.

ماده ۲۵۵ این قانون، اصل کلی جبران خسارت را بیان می‌کند: "اشخاصی که در جریان تحقیقات مقدماتی و دادرسی به هر علت

بازداشت می‌شوند و از سوی مراجع قضایی، حکم براءت یا قرار منع تعقیب در مورد آنان صادر شود، می‌توانند خسارت ایام بازداشت را از دولت مطالبه کنند." این ماده نشان‌دهنده تغییر رویکرد قانونگذار و پذیرش مسئولیت دولت در قبال اشتباهات قضایی است (۱۳).

ماده ۲۵۶ به محدودیت‌های جبران خسارت می‌پردازد و مواردی را که شخص بازداشت‌شده مستحق دریافت خسارت نیست، برمی‌شمارد. این موارد شامل خودداری از ارائه اسناد بی‌گناهی، فراری دادن مرتکب جرم، و فراهم آوردن موجبات بازداشت خود می‌شود. این محدودیت‌ها با هدف جلوگیری از سوءاستفاده از نظام جبران خسارت وضع شده‌اند (۱۷). ماده ۲۵۷ به نحوه درخواست جبران خسارت می‌پردازد و مهلت شش ماهه از تاریخ ابلاغ رأی قطعی را برای این امر تعیین می‌کند. این مهلت زمانی محدود، از یک سو برای تسریع در روند جبران خسارت و از سوی دیگر برای جلوگیری از انباشت پرونده‌های قدیمی در نظر گرفته شده است (۱۸). ماده ۲۵۸ به تشکیل کمیسیون استانی جبران خسارت اشاره دارد که متشکل از سه نفر از قضات دادگاه تجدیدنظر استان به انتخاب رئیس قوه قضائیه است. این کمیسیون وظیفه رسیدگی به درخواست‌های جبران خسارت را بر عهده دارد. همچنین، این ماده امکان اعتراض به رأی کمیسیون استانی را در کمیسیون ملی جبران خسارت پیش‌بینی کرده است. این ساختار دو مرحله‌ای، تضمینی برای دقت در رسیدگی و جلوگیری از اشتباهات احتمالی است.

ماده ۲۵۹ یکی از مهم‌ترین مواد این بخش است که صراحتاً اعلام می‌دارد: "جبران خسارت موضوع ماده (۲۵۵) این قانون بر عهده دولت است و در صورتی که بازداشت بر اثر اعلام مغرضانه جرم، شهادت کذب و یا تقصیر مقامات قضائی باشد، دولت پس از جبران خسارت می‌تواند به مسؤول اصلی مراجعه کند." این ماده نه تنها مسئولیت اولیه دولت را در جبران خسارت تأیید می‌کند، بلکه امکان مراجعه دولت به مسببان اصلی خسارت را نیز فراهم می‌آورد. این رویکرد، ضمن تضمین جبران خسارت زیان‌دیده، مسئولیت‌پذیری افراد دخیل در فرآیند قضایی را نیز افزایش می‌دهد.

ماده ۲۶۰ به تأسیس صندوق خاصی در وزارت دادگستری برای پرداخت خسارت اشاره دارد. این صندوق با هدف تسهیل و تسریع در پرداخت خسارات ایجاد شده است. همچنین، این ماده تدوین آیین‌نامه اجرایی مربوط به نحوه رسیدگی و اجرای آراء کمیسیون‌ها را به وزیر دادگستری محول کرده است. این امر نشان‌دهنده توجه قانونگذار به جزئیات اجرایی و عملیاتی کردن مفاد قانون است.

ماده ۲۶۱ نیز به موضوع مهم اعاده حیثیت از افراد بازداشت‌شده بی‌گناه می‌پردازد و مقرر می‌دارد: "در صورت درخواست متهم، صدور حکم براءت از دادگاه تجدیدنظر استان یا دیوانعالی کشور، به هزینه دولت در یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار محلی یا کشوری منتشر می‌شود." این ماده نشان می‌دهد که قانونگذار علاوه بر جبران خسارت مادی، به اهمیت جبران خسارت معنوی و اعاده حیثیت افراد نیز توجه داشته است (۱۴).

تبصره ۲ ماده ۱۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری: جبران خسارت ناشی از بازداشت‌های فرافانونی توسط نهادهای امنیتی. قانون حمایت از حقوق شهروندی (۱۳۸۴): الزام دولت به جبران خسارت معنوی ناشی از اشتباهات قضایی. این قوانین نشان می‌دهند نظام حقوقی ایران به تدریج در حال گسترش دامنه مسئولیت دولت در قبال اشتباهات قضایی است.

بررسی نظام حقوقی جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی در عراق

قانون اساسی عراق مصوب ۲۰۰۵، به عنوان سند بنیادین حقوقی این کشور، اصول کلی حاکم بر نظام قضایی و حقوق شهروندان را تبیین کرده است. در زمینه جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی، چندین اصل این قانون قابل استناد و بررسی است.

ماده ۱۹ قانون اساسی عراق بر استقلال قوه قضائیه تأکید دارد و مقرر می‌دارد: "القضاء مستقل لا سلطان علیه لغير القانون" (قضاوت مستقل است و تحت سلطه هیچ چیز جز قانون نیست). این اصل اگرچه مستقیماً به جبران خسارت اشاره نمی‌کند، اما با تأکید بر استقلال قضایی، زمینه را برای پاسخگویی قضات در صورت اشتباه فراهم می‌کند (۱۹). ماده ۳۷ قانون اساسی عراق به طور خاص به حقوق متهمان و زندانیان می‌پردازد. بند چهارم این ماده صراحتاً حق جبران خسارت را برای افرادی که به طور غیرقانونی بازداشت یا محکوم شده‌اند، به رسمیت می‌شناسد: "للمتضرر المطالبة بالتعويض عن الضرر المادی والمعنوی الذی أصابه وفقاً للقانون" (فرد آسیب‌دیده حق دارد مطابق قانون، جبران خسارت مادی و معنوی را که متحمل شده است، مطالبه کند). این ماده مبنای اصلی برای قوانین عادی در زمینه جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی است (۲۰).

ماده ۱۰۰ قانون اساسی عراق، اصل برابری همه شهروندان در برابر قانون را تضمین می‌کند. این اصل می‌تواند در موارد تبعیض در اجرای عدالت و جبران خسارت مورد استناد قرار گیرد. برای مثال، در پرونده‌های مربوط به اقلیت‌های قومی یا مذهبی که ممکن است در معرض اشتباهات قضایی بیشتری قرار گیرند، این اصل اهمیت ویژه‌ای می‌یابد (۲۱). ماده ۱۰۲ قانون اساسی به تشکیل شورای عالی قضایی اشاره دارد که مسئولیت نظارت بر عملکرد قضات را بر عهده دارد. این شورا می‌تواند نقش مهمی در رسیدگی به شکایات مربوط به اشتباهات قضایی و تعیین مسئولیت قضات ایفا کند.

یکی از چالش‌های اساسی در اجرای اصول قانون اساسی عراق در زمینه جبران خسارت، تعارض بین قوانین فدرال و قوانین محلی است. ماده ۱۲۱ قانون اساسی به استان‌ها اجازه می‌دهد قوانین خاص خود را تصویب کنند، که این امر می‌تواند منجر به تفاوت در نحوه جبران خسارت در مناطق مختلف عراق شود. برای مثال، در اقلیم کردستان عراق، قوانین محلی در زمینه جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی وجود دارد که در برخی موارد با قوانین فدرال متفاوت است (۲۲). ماده ۱۳۱ قانون اساسی عراق به تشکیل دادگاه عالی فدرال اشاره دارد که

در مجموع، مواد ۲۵۵ تا ۲۶۱ قانون آیین دادرسی کیفری، چارچوب نسبتاً جامعی برای جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی در ایران فراهم کرده‌اند. این مواد با پذیرش مسئولیت دولت، ایجاد سازوکارهای اجرایی مشخص، و توجه به جنبه‌های مختلف خسارت (مادی و معنوی)، گامی مهم در جهت تحقق عدالت و حمایت از حقوق شهروندان برداشته‌اند. با این حال، اجرای کامل و مؤثر این مواد نیازمند تدوین آیین‌نامه‌های اجرایی دقیق، تأمین بودجه کافی، و نظارت مستمر بر عملکرد کمیسیون‌های جبران خسارت است. سایر قوانین و مقررات مرتبط با اصل اخلاقی جبران خسارت در حقوق ایران عبارتست از:

۱. قانون مسئولیت مدنی و جایگاه آن در جبران خسارت
ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی (۱۳۳۹) به عنوان پایه عمومی جبران خسارت در نظام حقوقی ایران عمل می‌کند. این ماده مقرر می‌دارد: «هرکس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجاری یا به هر حق دیگر که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه‌ای وارد نماید، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود است.»

۲. قانون نظارت بر رفتار قضات و مسئولیت انتظامی
ماده ۳۰ قانون نظارت بر رفتار قضات (۱۳۹۰) به صراحت مسئولیت قضات در موارد تقصیر یا اشتباه را مورد توجه قرار داده است.

۳. آیین‌نامه اجرایی جبران خسارت ناشی از بازداشت موقت
آیین‌نامه اجرایی ماده ۲۶۰ قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۴) جزئیات فرآیند جبران خسارت را مشخص کرده است. بر اساس بند ۵ این آیین‌نامه، کمیسیون‌های استانی موظفند ظرف ۳۰ روز به درخواست‌های جبران خسارت رسیدگی کنند. همچنین، صندوق جبران خسارت وزارت دادگستری موظف است حداکثر ظرف ۶۰ روز پس از قطعی شدن رأی، خسارت را پرداخت نماید.

۴. نقش قانون مجازات اسلامی در مسئولیت کیفری قضات
ماده ۵۷۷ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) مسئولیت کیفری قضات را در صورت تدلیس در ادله یا صدور حکم برخلاف موازین شرعی پیش‌بینی کرده است. این ماده نشان می‌دهد نظام حقوقی ایران تلاش دارد با ایجاد تعادل بین مصونیت قضایی و مسئولیت‌پذیری، از حقوق شهروندان حمایت کند.

۵. رویه قضایی و آرای وحدت رویه
رأی وحدت رویه شماره ۷۹۱ دیوان عالی کشور (۱۳۹۹) فرآیند مطالبه خسارت ناشی از اشتباهات قضایی را تشریح کرده است. بر اساس این رأی، زیان‌دیده ابتدا باید تقصیر قاضی را در دادگاه عالی انتظامی اثبات کند و سپس به دادگاه عمومی حقوقی تهران مراجعه نماید. این رویه دو مرحله‌ای اگرچه تضمینی برای دقت در رسیدگی است، اما به دلیل طولانی بودن فرایند، عملاً دسترسی به عدالت را دشوار می‌سازد.

۶. قوانین خاص مرتبط با جبران خسارت
ماده ۱۰ قانون احترام به آزادی‌های مشروع (۱۳۸۳): تضمین حق دسترسی به وکیل و جبران خسارت در صورت نقض این حق.

شناسایی و گزارش کنند. طبق ماده ۱۱ قانون دادستانی عمومی عراق، دادستان‌ها موظف به نظارت مستمر بر روند دادرسی‌ها هستند (۱۹).

۲. مرحله پیگیری و درخواست تجدیدنظر: پس از شناسایی موارد اشتباه قضایی، دادستان می‌تواند با استفاده از اختیار قانونی خود، درخواست تجدیدنظر کند. این اقدام می‌تواند زمینه‌ساز اصلاح رأی و جبران خسارت احتمالی باشد.

۳. مرحله نظارت بر اجرای حکم جبران خسارت: پس از صدور حکم جبران خسارت، دادستانی وظیفه نظارت بر حسن اجرای آن را بر عهده دارد. این نظارت شامل اطمینان از پرداخت به موقع خسارت و رعایت حقوق زیان دیده می‌شود (۲۳).

نتیجه‌گیری

اخلاق قضایی یکی از مباحث مورد توجه در نظام قضایی است که بر کدهای اخلاقی و رفتاری دلالت دارد. برخی نظامهای قضایی از کدهای اخلاقی و برخی دیگر از کدهای رفتاری جهت قاعده‌مند کردن رفتار قضات استفاده میکنند که این دو در محتوا تفاوتی با یکدیگر ندارند. تنها، کدهای اخلاقی عامتر از کدهای رفتاری اند. کدهای رفتاری بیانگر استانداردهایی هستند که قضات باید آنها را رعایت کنند. کدهای رفتاری همیشه مطابق با کدهای اخلاقی هستند؛ به عبارت دیگر کدهای رفتاری از کدهای اخلاقی مشتق میشوند. بر اساس موازین مطرح در اخلاق قضا ضرورت دارد در صورت بروز اشتباه از سوی این نظام و ایجاد آسیب در شهروندان این نظام به اشتباه خود اقرار و در جهت جبران خسارت فرد آسیب دیده حرکت کند. مطالعه تطبیقی نظام جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی در ایران و عراق نشان می‌دهد که هر دو کشور در قوانین اساسی و عادی خود، اصل جبران خسارت را به رسمیت شناخته‌اند، اما در اجرا با چالش‌هایی مواجه هستند.

در ایران، اصل ۱۷۱ قانون اساسی و مواد ۲۵۵ تا ۲۶۱ قانون آیین دادرسی کیفری، چارچوب قانونی جبران خسارت را مشخص کرده‌اند. این قوانین ضمن تأکید بر مسئولیت دولت در جبران خسارت، سازوکارهایی مانند کمیسیون‌های استانی جبران خسارت را پیش‌بینی کرده‌اند. در عراق نیز ماده ۱۹ قانون اساسی و ماده ۱۲۷ قانون آیین دادرسی کیفری به این موضوع پرداخته‌اند. وزارت دادگستری عراق مسئولیت اصلی جبران خسارت را بر عهده دارد و صندوق خاصی برای این منظور ایجاد شده است.

مقایسه دو نظام حقوقی نشان می‌دهد که ایران در زمینه تدوین قوانین جامع‌تر عمل کرده، اما عراق در برخی موارد مانند جبران خسارت معنوی، رویکرد پیشروتری اتخاذ کرده است. چالش‌های مشترک دو کشور شامل کمبود بودجه، طولانی بودن فرآیند رسیدگی و دشواری اثبات اشتباه قضایی است.

رویه قضایی در هر دو کشور نشان می‌دهد که دادگاه‌ها در تفسیر قوانین مربوط به جبران خسارت با چالش‌هایی مواجه هستند. در ایران، رأی وحدت رویه شماره ۷۹۱ دیوان عالی کشور (۱۳۹۹) فرآیند مطالبه خسارت را تشریح کرده، اما این فرآیند همچنان زمان‌بر است. در عراق،

صلاحیت تفسیر قانون اساسی را دارد. این دادگاه می‌تواند در موارد ابهام یا تعارض در تفسیر اصول مربوط به جبران خسارت، نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا کند. با این حال، برخی حقوقدانان معتقدند که عملکرد این دادگاه در سال‌های اخیر بیشتر تحت تأثیر ملاحظات سیاسی بوده تا حقوقی (۲۳). در مجموع، قانون اساسی عراق اگرچه اصول کلی مربوط به جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی را مطرح کرده، اما در عمل با چالش‌های جدی در اجرا مواجه است. عدم وجود سازوکارهای اجرایی مشخص، تعارض بین قوانین فدرال و محلی، و نفوذ ملاحظات سیاسی در تفسیر قانون اساسی، از جمله موانع اصلی در تحقق کامل حقوق شهروندان در زمینه جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی است.

نهادهای مسئول در جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی در کشور عراق عبارتند از :

الف) نظام قضایی عراق که در زمینه جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی، ساختار پیچیده‌ای دارد که شامل چندین نهاد و دادگاه با صلاحیت‌های متفاوت است. در رأس این ساختار، دادگاه عالی فدرال قرار دارد که طبق ماده ۹۳ قانون اساسی عراق، صلاحیت تفسیر قانون اساسی و نظارت بر مطابقت قوانین و مقررات با آن را دارد (۲۰). این دادگاه نقش مهمی در تعیین چارچوب‌های کلی جبران خسارت و تفسیر اصول قانون اساسی مرتبط با حقوق شهروندان ایفا می‌کند. در سطح بعدی، دادگاه‌های تجدیدنظر استانی قرار دارند که صلاحیت رسیدگی به دعاوی جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی را دارند. این دادگاه‌ها بر اساس ماده ۱۲۷ قانون آیین دادرسی کیفری عراق، مسئول بررسی درخواست‌های جبران خسارت و صدور حکم در این زمینه هستند (۲۲). آرای صادره از این دادگاه‌ها قابل تجدیدنظر در دیوان عالی کشور عراق است.

علاوه بر این، دادستانی عراق نقش مهمی در نظارت بر اجرای صحیح قوانین مربوط به جبران خسارت دارد. طبق ماده ۵ قانون دادستانی عمومی عراق، یکی از وظایف اصلی این نهاد، نظارت بر حسن اجرای قوانین است. در این راستا، دادستان‌ها می‌توانند در صورت مشاهده تخلف یا اشتباه در روند جبران خسارت، مراتب را به مراجع ذیصلاح گزارش کنند (۲۲).

یکی دیگر از اختیارات مهم دادستانی عراق در فرآیند جبران خسارت، امکان ورود به پرونده‌های مربوط به اشتباهات قضایی به عنوان نماینده منافع عمومی است. طبق ماده ۱۴ قانون دادستانی عمومی عراق، دادستان می‌تواند در دعاوی مدنی که جنبه عمومی دارند، به نمایندگی از جامعه وارد دعا شود. این امر به دادستان اجازه می‌دهد تا در پرونده‌های مربوط به جبران خسارت ناشی از اشتباهات قضایی، به عنوان ناظر و حافظ منافع عمومی عمل کند (۲۱).

نقش دادستانی عراق در فرآیند جبران خسارت را می‌توان در سه مرحله اصلی بررسی کرد:

۱. مرحله کشف و گزارش اشتباه قضایی: در این مرحله، دادستان‌ها می‌توانند با بررسی پرونده‌ها و آرای صادره، موارد اشتباه قضایی را

واژه نامه

1. Judicial ethics	اخلاق قضایی
2. Legal ethics	اخلاق حقوقی
3. Independence	استقلال
4. Legal systems	نظام های حقوقی
5. Criminal justice	عدالت کیفری
6. Rule of law	حاکمیت قانون
7. Justice	عدالت
8. Moral doctrine	آموزه های اخلاقی
9. Moral-behavioral standards	استانداردهای اخلاقی-رفتاری
10. Judicial independence	استقلال قضایی
11. Causation relationship	رابطه سببیت
12. Finality of decision	قطعیت تصمیم
13. Competency	صلاحیت
14. Damage compensation	جبران خسارت
15. Court fees	هزینه های دادرسی

رأی دادگاه فدرال عالی در سال ۲۰۱۸ بر مسئولیت دولت در جبران خسارت تأکید کرده، اما اجرای آن با موانع عملی مواجه است. ساختار نهادی جبران خسارت در دو کشور تفاوت‌هایی دارد. در ایران، کمیسیون‌های استانی زیر نظر قوه قضائیه فعالیت می‌کنند، در حالی که در عراق، وزارت دادگستری مسئولیت اصلی را بر عهده دارد. این تفاوت ساختاری بر نحوه رسیدگی و سرعت جبران خسارت تأثیرگذار است. این مطالعه تطبیقی نشان می‌دهد که علی‌رغم وجود چارچوب‌های قانونی، هر دو کشور در اجرای مؤثر نظام جبران خسارت با چالش‌هایی مواجه هستند. رفع این چالش‌ها نیازمند اراده سیاسی، اصلاحات قانونی و ساختاری، و تغییر در رویکردهای قضایی است. تحقق این امر می‌تواند به ارتقای عدالت، افزایش اعتماد عمومی به نظام قضایی و تقویت حاکمیت قانون در هر دو کشور کمک شایانی کند.

ملاحظه‌های اخلاقی

در این پژوهش مروری با معرفی منابع مورد استفاده، اصل اخلاق امانت‌داری علمی رعایت و حق معنوی مولفین آثار محترم شمرده شده است.

References

- Hemati M, Davoudi G. Comparative study of judicial conduct standards Iran, America and China. Journal of Legal Studies, 2017; 9(2): 277-310. Doi: <https://doi.org/10.22099/jls.2017.4186>
- MacKay A W. Judicial ethics: exploring misconduct and accountability for judges. Report to the Common Wealth Judicial Education Institute. 1995.
- Shams A. Civil procedure code. 2nd ed. Iran/Tehran: Derak Publication. 2019. (In Persian).
- Akhoondi M. Criminal procedure. 2nd ed. Iran/Tehran: Samt Publication. 2017. (In Persian).
- Katoozian N. Non-contractual obligations: compulsory guarantee. 4th ed. Tehran: Tehran University Press. 2016. (In Persian).
- Safaei SH, Rahimi H. Civil responsibility. 3rd ed. Tehran: Samt Publication. 2018. (In Persian).
- Bagheri M. Governance civil responsibility. 2nd ed. Tehran: Mizan Publication. 2020. (In Persian).
- Khaleghi A. Criminal procedure. 2nd ed. Tehran: Shahre Danesh Publication. 2021. (In Persian).
- Ashoori M. Criminal procedure. 5th ed. Iran/Tehran: Samt Publication. 2018. (In Persian).
- Goldouzian I. Requirements of general criminal law. Iran/Tehran: Mizan Publication. 2019. (In Persian).
- Mehrpoor H. Human right international system. 1st ed. Tehran: Ettelaat Publication. 2017. (In Persian).
- Abbasi M. Comparative administrative law. 1st ed. Tehran: Dadgostar Publication. 2020. (In Persian).
- Sadeghi G, Sayebani A, Saghian MM. Guaranteeing the implementation of violations of the principles of fair trial in criminal proceedings in the Iranian legal system. NAJA Strategic Studies, 2021; 6(20): 155-192. (In Persian).
- Ghasri A, Rajabzadeh A, Mazloom Rahni A. Examining the ethical foundations of compensation for mistakes and forgeries in the preparation of official documents. Ethics and Technology in Science, ۲۰۲۲; ۱۶ (۴): ۷-۱۳. Dor: <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22517634.1400.16.4.2.1>
- Cress R, Kent C, Nayyeri M. Rule of law in Iran: Independence of the judiciary. University of Essex. 2014.
- UNDP. Iraq judicial system and grand corruption cases. United Nations Development Programme. 2024.
- Kalhari J, Rezaei M, Pileh Var M. Ethical dimensions of non-responsibility condition in Iranian law and international law. Ethics in Science and Technology; 2024; 18 (4): 31-36. Dor: <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22517634.1402.8.4.4.7>
- Fathi MJ. An analysis of the criminal procedure code. 2nd ed. Tehran: Mizan Publication. 2013. (In Persian).
- Al-shavi M. Constitutional law: constitutional theory. Iraq/Baghdad: Legal Library. 2010. (In Arabic).
- Al-obudi A. Explanation of the provisions of the judicial organization law. Iraq/Baghdad: Legal Library. 2018.
- Gholami M, Kalantari K, Goldouzian I, Esmaili H. Islamic ethics and civil liability in compensating innocent. Ethics in Science and Technology; 2020, 15: 6-12. Dor: <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22517634.1399.15.0.2.6>
- Al-zeidi K. The judicial system in Iraq. 1st ed. Iraq/Baghdad: Dar Al-Rafidain for Publishing. 2020. (In Arabic).
- Cress R, Kent C, Ali M. Constitutional challenges in post conflict Iraq. London: Routledge. 2022.